

ve kolay öğrenmenin yollarını göstermek amacıyla kitaplarda gördüğü, ilim ve hikmet sahiplerinden öğrendiği bilgilerden yararlanıp eseri yazdığını, bu sebeple kitaba *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'al-lüm* adını verdiğini ifade eder. Belirtilen özellikleri dikkate alınarak eserin bilhassa öğrenme psikolojisi açısından önem taşıdığı söylenebilir.

On üç bölüm halinde düzenlenen *Ta'limü'l-müte'allim*'in ilk bölümünde ilmin mahiyeti ve üstünlüğüne dikkat çekilir; her müslümanın bulunduğu konumun gerektirdiği bilgileri elde etmesinin farz olduğu belirtilir. İlmin niyetle alâkasının anlatıldığı ikinci bölümde öğrencinin Allah'ın rızasına kavuşmak, öğrenme ve öğretme niyetiyle tahsile başlamasının lüzumuna işaret edilir. Üçüncü bölümde ders, hoca ve arkadaş seçimiyle ilim yolunda sebat etmenin gerekliliği vurgulanır. Öğrencinin istediği alanı seçmede özgür sayıldığı belirtilerek seçim yaparken dikkate alınması istenen ölçülerden bahsedilir. Dördüncü bölümde ilme, hocaya ve kitaba saygı anlatılmakta, beşinci bölümde derse devam etmenin önemine ve eğitimde süreklilik ilkesine vurgu yapılmakta, verimli ders çalışma yolları üzerinde durulmaktadır. Altıncı ve yedinci bölümler derse başlama zamanı, derslerin miktarı, tertibi ve başarının yöntemleriyle ilgilidir. Sekizinci bölümde hayat boyu öğrenme ilkesi ve ders çalışmanın verimli olduğu vakitler, dokuzuncu bölümde hocanın öğrencisine sevgi ve şefkati, onuncu bölümde öğrencinin hocalarından yararlanmasının yolları, on birinci bölümde öğrencinin başarısını olumsuz yönde etkileyen kötü huylar ve alışkanlıklar ele alınır. On ikinci bölümde hâfızayı güçlendiren veya unutkanlığa yol açan durumlardan bahsedilir; bu hususta yararlı olacak besinler tavsiye edilir. Eserin son bölümünde rızkın, ömür ve sağlığın artmasına veya azalmasına sebep olan durumları bilmenin yetişkinler yanında öğrenciler için de gereği belirtilir.

Zernüci, eserinde eğitim metotlarından sistematik bir şekilde bahsetmemekle beraber yeri geldikçe soru-cevap, anlatım, problem çözme gibi bazı didaktik metotlara işaret eder; dersi bizzat hocalardan dinleyip öğrenmenin önemi üzerinde durur. Öğrencinin hocalarından aldığı bilgileri tekrar etmesini gerekli görmekle birlikte kuru ezberciliği eleştirir; soru-cevap ve tartışma yöntemlerinin yararına dikkat çeker. *Ta'limü'l-müte'allim*'in asırlarca geniş rağbet görmesinde, okuyucunun kolaylıkla faydalanabileceği bir usul

ve üslûpla yazılmasının etkisi büyüktür. Muhtasar oluşu, yeri geldikçe âyet ve hadislerin yanında meşhur âlimlerden ve edebiyatçılardan vecizeler, hikâyeler, şiirler aktarılması esere hem zenginlik kazandırmış hem de ilgi çekici olmasını sağlamıştır. *Ta'limü'l-müte'allim* bu tür özellikleriyle İbn Sahnûn'un (ö. 256/870) *Âdâbü'l-mu'allimîn* ve Kâbisî'nin (ö. 403/1012) *er-Risâletü'l-mufaşşıla li-ahvâli'l-müte'allimîn ve ahkâmî'l-mu'allimîn ve'l-müte'allimîn* adlı eserleriyle birlikte tamamen eğitim öğretim konularını içeren ve İslâm eğitim tarihinde iz bırakan birkaç eserden biri, hatta Hittî'ye göre en tanınmışdır (*İslâm Tarihi*, II, 629-630). Öte yandan eser hurafelerle ilgili bazı bilgiler içermesi bakımından eleştirilmiştir (Mehmed Fuâd el-Ehvânî, s. 221-239). Ancak dönemin halk kültürüne ışık tutması yönünden bu tür bilgiler de önemli sayılabilir.

Birçok yazma nüshası bulunan *Ta'limü'l-müte'allim*'in (Brockelmann, *GAL*, I, 462; *Suppl.*, I, 837) İslâm ve Batı ülkelerinde çeşitli baskıları yapılmış (Serkis, I, 969; *Ta'limü'l-müte'allim*, nşr. Mustafa Âşûr, neşreden giriş, s. 15), önce bir giriş ve notlarla birlikte Mustafa Âşûr tarafından yayımlanmış (bk. bibl.), ardından Salâh Muhammed el-Haymî ve Nezîr Hamdân eserin tahkiki neşrini yapmıştır (Beyrut-Dimaşk 1407/1987). *Ta'limü'l-müte'allim* Adrianus Relandus tarafından Latince'ye çevrilmiştir (nşr. Carl Paul Caspari, Leipzig 1838). Theodora M. Abel ve Gustave E. von Grunebaum'un İngilizce'ye (New York 1947), Olga Kattan'ın İspanyolca'ya (Madrid 1991) tercüme ettiği eserin Türkçe tercümelerinden bazıları şunlardır: *İrşâdû'l-tâlibîn fi Ta'limi'l-müteallim* (trc. Abdülmecid b. Nasûb b. İsrâil, bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 425); *Tefhîmü'l-muallim* (trc. Ahmed Lutfî Efendi, bk. *Osmanlı Müellifleri*, III, 136-137); *Din Öğrencilerine Rehber* (trc. Mustafa Özcan, İstanbul 1966); *Talim Müteallim: İlim Öğrenme Adabı* (trc. Birecikli Abdullah Naim Şener, İstanbul 1979, şiirler tercüme edilmiştir); *Ta'limü'l-müteallim: İslâm'da Eğitim Öğretim Metodu* (Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul 1980, 2003, 2006); *İslâm'da Eğitim Öğretim Metodu* (Seyfettin Oğuz, İstanbul, ts. [Furkan Yayınları]). Mehmet S. Hatipoğlu da eserin Türkçe bir özetini yayımlamıştır (*Eğitim Hareketleri Dergisi*, IX/107-108 [Ankara 1963], s. 25-30). *Ta'limü'l-müte'allim*'in birçok şerhi bulunmaktadır. Bilindiği kadarıyla bunların ilki İbrâhim b. İsmâil tarafından

Şerhu Ta'limi'l-müte'allim adıyla III. Murad zamanında yapılmış ve 996'da (1588) tamamlanmıştır. Eserin en çok tanınan şerhi ise İsmâil b. Osman b. Bekir Osmanpazarî'ye ait *Tefhîmü'l-mütefehhim 'alâ Ta'limi'l-müte'allim* başlıklı çalışmadır. Bu şerhler hem ayrı ayrı (İstanbul 1301, 1306) hem de bir arada (İstanbul 1306, 1318, 1319) basılmıştır (diğer bazı şerhler için bk. Tütüncü, s. 93-98). Mehmet Tütüncü eser üzerine bir doktora (1984), Hayati Tetik yüksek lisans (1991, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Zernüci, *Ta'limü'l-müte'allim* (nşr. Mustafa Âşûr), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Kur'ân), 1986, neşreden giriş, s. 5-23; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Kahire 1324, II, 387; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *A'lâmü'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebî'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 548, vr. 144b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 425; II, 1113; İbrâhim b. İsmâil, *Şerhu Ta'limi'l-müte'allim*, İstanbul 1301, s. 2; İsmâil b. Osman b. Bekir Osmanpazarî, *Tefhîmü'l-mütefehhim 'alâ Ta'limi'l-müte'allim*, İstanbul 1320, s. 2; Osmanlı Müellifleri, III, 136-137; Serkis, *Mu'cem*, I, 11, 969; Brockelmann, *GAL*, I, 462; *Suppl.*, I, 837; Hediyyetü'l-'arîfin, I, 13-14; Ahmed Fuâd el-Ehvânî, *et-Terbiye fi'l-İslâm ev et-ta'lim fi re'yi'l-Kâbisî*, Kahire 1955, s. 221-239; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, III, 43; Mehmet Dağ – Hıfzırrahman Raşit Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, Ankara 1974, s. 53; Yusuf Ziya Kavakçı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara 1976, s. 262; Osman [Nuri] Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I, 121; Hittî, *İslâm Tarihi*, II, 629-630; Mehmet Tütüncü, *Türk İslâm Eğitimcisi Zernüci*, İzmir 1991, s. 33-100; Hayati Tetik, *Zernüci ve Ta'limü'l-Müte'allim'de Eğitim-Öğretim* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-9; Abdülcabbâr er-Rifâî, *Mevsû'atü meşâdirî'n-nizâmî'l-İslâmî: et-Terbiye ve't-ta'lim fi'l-İslâm*, Kum 1375/1417, V, 239; M. Plessner, "al-Zarnüdjî", *El* (Fr.), IV, 1287-1288; a.m.f. – [J. P. Berkey], "al-Zarnüdjî", *El*² (Fr.), XI, 501; İsmâ Ali, "ez-Zernüci (Burhânü'l-İslâm)", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2004, X, 349-350; Seyyid Ahmed Osman, "ez-Zernüci, Burhânü'l-İslâm", *Mv. ACI*, XI, 142-145.



MEHMET FARUK BAYRAKTAR

ZERRE

(الذرة)

Kur'an'da ve hadislerde çok küçük nesneleri ve en basit davranışları ifade eden kavram; atom anlamında bir terim.

Sözlükte "saçmak, yaymak, dağıtmak" anlamındaki **zerr** veya **zer** kökünden türeyen **zerre** son derece küçük nesneleri ifade eder. Nitekim 100 tanesi yaklaşık bir arpa ağırlığında olan ve toz gibi çabucak etrafa dağılan çok küçük karıncalara, yi-

ZERRE

ne pencereden süzülen ışık hüzmelerinde görülen toz parçacıklarına da zerre denilmiştir (*Lisânü'l-ʿArab*, “zrr” md.; *Kâmus Tercümesi*, II, 342). Kurʿân-ı Kerîm’de otuz yerde geçen (M. F. Abdülbâki, *el-Muʿcem*, “zrr” md.) **zürriyyet** kelimesiyle sahâbeden Cündeb b. Cünâde el-Gıfârî’nin lakabının da (Ebû Zer) bu kelimeden geldiği bildirilir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “zrr”, “zrʿe” md.leri; *Lisânü'l-ʿArab*, “zrr” md.; *Kâmus Tercümesi*, II, 342-343). Modern Arapça’da zerre eski ve yeni fizikteki mânasıyla atom karşılığında kullanılmaktadır (Cemîl Salîbâ, I, 588; Çankı, I, 249).

Zerre kelimesi Kurʿan’da yedi âyette ilâhî sıfatların yetkinliğini ifade eder. Bu âyetlerde Allah’ın hiç kimseye zerre kadar haksızlık etmeyeceği (en-Nisâ 4/40), göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeyin bile O’ndan gizli kalamayacağı (Yûnus 10/61; es-Sebe’ 34/3), müşriklerin tanrı saydığı putların göklerde ve yerde zerre ağırlığınca bir değere sahip olmadığı (es-Sebe’ 34/22), bu dünyada zerre miktarı iyilik veya kötülük yapanların bunun karşılığını görecekları (ez-Zilzâl 99/7-8) belirtilir. Bu şekilde Kurʿan’da Allah’ın adaletinin mutlaklığı, O’nun inâyet ve kemalının hiçbir varlığı dışarıda bırakmayacak biçimde madenin en son unsuruna kadar etkili olduğu dile getirilir. Müfessirler zerre ile belirtilen küçüklüğün de izâfî olduğunu, insanın zerre olarak adlandırdığının içinde bile topyekün bir âlemin bulunabileceğini dile getirmişlerdir. Buna göre zerre insana sorumlu tutulacağı davranışların asgari derecesini bildirmek üzere kullanılmış ve onun duyu organlarının algılayabileceği en küçük ölçü diye ifade edilmiştir (Âlûsî, XXX, 211-212; Elmalılı, IX, 6012-6013). Zerre kelimesi hadislerde de âyetlerdeki bağlamına uygun biçimde kullanılmıştır. Hemen bütün hadis mecmualarında yer alan bir rivayete göre (Wensinck, *el-Muʿcem*, “zrr” md.) Hz. Peygamber kalbinde zerre ağırlığınca imanı olan kimsenin cennete gireceğini bildirmiştir. Abdullah b. Abbas Kurʿan’daki zerre kavramını açıklarken, “Elini toprağa sürüp kaldırdığın vakit topraktan eline yapışan her bir toz parçası bir miskal zerredir” demiştir (Fahreddin er-Râzî, XXXII, 58).

Kâinatın atomlardan meydana geldiği düşüncesi eski Yunan filozofları Leukippos ve Demokritos’a kadar uzanmaktadır. Buna göre evren sayı ve zaman bakımından sonsuz; şekil, hareket ve konum bakımından ise birbirinden farklı atomlardan oluşur.

İslâm âlim ve düşünürleri II. (VIII.) yüzyılda başlayan tercüme faaliyetleri esnasında karşılaştıkları bu konudaki fikirleri kendi düşünce dünyalarına nakletmekle birlikte atomculuğa İslâm’ın evren ve yaratma tasavvurunu destekleyen bir anlam kazandırmış, böylece kendi teolojik zeminlerini sağlamlaştırmayı ve materyalist gruplara cevap vermeyi amaçlamışlardır. Eşʿarî, İslâm düşüncesinin ilk devrinde müslümanlar tarafından en küçük maddî unsuru ifade etmek için kullanılan terimleri “el-cüz’ ellezî lâ yetecezze”, el-cüz’ü’l-vâhid, el-cevherü’l-vâhid, cüz ve cevher” şeklinde sıralar (*Maḳâlât*, s. 59, 293, 304). Bazı terminolojik benzerlikler bir yana kelâm âlimleri, hareket noktası ve sonuçları bakımından Grek atomculuğundan oldukça farklı bir teori üretmişlerdir ve sonuçta atomculuk özellikle kelâmî düşüncenin gözde konularından biri haline gelmiştir (bk. CEVHER).

Modern Arapça’da da atom karşılığında genellikle zerre kullanılmaktadır. Nitekim İslâm atomculuğu hakkında kuşatıcı bir araştırmayı içeren Shlomo Pines’in *Beiträge zur islamischen Atomenlehre* adlı doktora tezi Ebû Rîde tarafından *Mezhebü’z-zerre ‘inde’l-müslimîn* adıyla Arapça’ya çevrilmiştir (Kahire 1365). Münâ Ahmed Ebû Zeyd aynı konuyu *et-Taşavvurü’z-zerri fi’l-fikri’l-felsefî el-İslâmî* adındaki çalışmasında ele almıştır (Beyrut 1414/1994). Felsefe tarihinde Demokritos atomculuğunun etkilerini inceleyen Ali Sâmî en-Neşşâr, Ali Abdülmü’tî Muhammed ve Muhammed Abbûdî İbrâhim eserlerini *Dimokritus: Feylesüfü’z-zerre ve eşeruhû fi’l-fikri’l-felsefî* adıyla yayımlamışlardır (İskenderiye 1972). Modern Arapça’da zerre yerine İslâm düşüncesinin klasik kaynaklarında “el-cevherü’l-ferd, el-cevherü’l-vâhid, el-cüz’ü’l-vâhid, el-cüz’ ellezî lâ yetecezze” gibi tabirler geçer.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, II, 342-343; Eşʿarî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 59, 293, 304, 568; Cüveynî, *el-İrşâd*

(Temîmî), s. 17-27; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu’l-ğayb*, Beyrut 1411/1990, XXXII, 58; Âlûsî, *Rûḥu’l-meʿânî*, XXX, 211-212; Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6012-6013; Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lûgatı*, İstanbul 1954, I, 249; Cemîl Salîbâ, *el-Muʿcemü’l-felsefî*, Beyrut 1982, I, 588; Cîrâr Cihâmî, *Mevsûʿatü’l-mustalahâtü’l-fikri’l-ʿArabî ve’l-İslâmî el-hadîş ve’l-muʿâşır*, Beyrut 2002, III, 910-911; M. Şemsettin Günaltay, “Mütetekellimîn ve Atom Nazariyesi”, *DİFM*, I/1 (1925), s. 68; Mahmut Kaya, “Zerre”, *İA*, XIII, 541-542; L. Gardet, “Dharra”, *El²* (İng.), II, 219.



OSMAN DEMİR

ZERRİNKÛB, Abdülhüseyn

(عبدالحسين زرينكوب)

(1923-1999)

Edebiyat, tarih ve tasavvuf alanındaki çalışmalarıyla tanınan İranlı bilim adamı.

19 Mart 1923’te Burûcird’de doğdu. İlk ve orta öğreniminden sonra bu şehirde başladığı lise öğrenimini Tahran’da tamamladı. Bu arada babasının teşvikiyle Arapça öğrendi; fıkıh, hadis, tefsir, kelâm gibi dinî ilimleri tahsil etti. Ayrıca ilgi duyduğu tarih, felsefe ve edebiyat kitapları okuyarak kendini yetiştirmeye çalıştı. 1941’de Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne kayıt yaptırdıysa da babasının isteği üzerine Burûcird’e dönmek zorunda kaldı. Bir süre Hürremâbâd ve Burûcird’de lise öğretmenliği yaptı; tarih, coğrafya, İran edebiyatı, Arapça, felsefe, yabancı dil, matematik, fizik, ilâhiyat gibi pek çok alanda ders verdi. 1945’te yeniden Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü’ne girdi. 1948’deki mezuniyetinin ardından aynı bölümde doktora yapmaya başladı. Üniversite tahsili sırasında Tahran’daki çeşitli liselerde öğretmenlik yaptı. Dönemin en tanınmış ilim adamlarından Bediüzzaman Fûrûzanfer’in danışmanlığından hazırladığı *Nakdû’s-Şiʿr, Târîḥ ve Uşûl-i Ân* adlı teziyle 1955’te edebiyat doktoru unvanını aldı. Tahran’daki eğitimi sırasında Şeyh Ebû’l-Hasan-ı Şârânî’nin sohbetlerine katılarak İslâm felsefesi konusundaki bilgisini arttırdı. Arapça, Fransızca ve İngilizce yanında II. Dünya Savaşı yıllarında İtalyanca ve Almanca öğrenmeye çalıştı. 1956’da Tahran Üniversitesi Akî ve Naklî Bilimler Fakültesi’ne doçent olarak tayin edildi. Burada İslâm tarihi, dinler ve mezhepler tarihi, tasavvuf ve bilim tarihi konularında dersler verdi. 1960’ta profesör oldu. Bir yandan Tahran Yüksek Öğretmen Okulu ve Dramatik Sanatlar Fakültesi’nde derslere girerken bir yandan da Fars dili ve edebiyatı doktora programlarında öğrenci yetiştirdi.

Abdülhüseyn
Zerrînkûb